

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جرم‌انگاری معاونت در فضای سایبر از منظر فقه و حقوق

نویسندگان:

دکتر مرتضی چیت‌سازیان

دکتر محمد رسایی

میثم عباسی لاهرودی

انتشارات چتر دانش

سرشناسه	: چیت‌سازبان، مرتضی، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: جرم‌انگاری معاونت در فضای سایبر از منظر فقه و حقوق / نویسندگان مرتضی چیت‌سازبان، محمد رسایی، میثم عباسی لاهرودی.
مشخصات نشر	: تهران: چتر دانش، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۵۸ ص؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۵۶۲-۰۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۷ - ۱۵۸.
موضوع	: شریک جرم-- ایران Accomplices-- Iran شریک جرم (فقه) -- ایران Accomplices (Islamic law) -- Iran فضای مجازی -- ایران -- جنبه‌های حقوقی Cyberspace -- Legal aspects -- Iran جرایم کامپیوتری -- ایران -- مقررات کیفری Computer crimes -- Iran -- Criminal provisions جرایم کامپیوتری (فقه) -- ایران Computer crimes (Islamic law) -- Iran اینترنت -- قوانین و مقررات -- ایران Internet -- Law and legislation -- Iran
شناسه افزوده	: رسایی، محمد، ۱۳۴۵ -
شناسه افزوده	: عباسی لاهرودی، میثم، ۱۳۷۵ -
رده بندی کنگره	: KMH۳۹۲۲
رده بندی دیویی	: ۳۴۵/۵۵۰۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۸۰۹۶۶۵
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا	

نام کتاب	: جرم‌انگاری معاونت در فضای سایبر از منظر فقه و حقوق
ناشر	: چتر دانش
نویسندگان	: دکتر مرتضی چیت‌سازبان، دکتر محمد رسایی، میثم عباسی لاهرودی
نوبت و سال چاپ	: اول - ۱۴۰۱
شمارگان	: ۱۰۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۵۶۲-۰۰
قیمت	: ۸۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خم‌نیری جاوید (اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

رشته‌ی حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله‌ی یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به‌خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه‌ی خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند. منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه‌ی کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به این ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته‌ی حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آن‌ها از یک سو و تناسب آن‌ها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه‌ی آموزش عالی آزاد چتر دانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته‌ی حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه‌ی خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه‌ی علمی بیش از پیش به منصفه‌ی ظهور برساند.

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

فهرست

۸..... مقدمه

۱۱..... فصل نخست: کلیات و مفاهیم

۱۳..... مبحث اول: معاونت

۱۳..... گفتار اول: معنای لغوی

۱۳..... گفتار دوم: معنای اصطلاحی

۱۴..... بند اول: معاونت از دیدگاه فقها

۱۵..... بند دوم: معاونت از دیدگاه حقوق دانان

۱۶..... گفتار سوم: مقایسه معاونت در جرم با اصطلاحات مشابه

۱۶..... بند اول: معاونت و شرکت

۱۹..... بند دوم: تسبیب و معاونت

۲۰..... مبحث دوم: جرم

۲۰..... گفتار اول: معنای لغوی

۲۰..... گفتار دوم: معنای اصطلاحی

۲۰..... بند اول: جرم از دیدگاه فقها

۲۱..... بند دوم: جرم از دیدگاه حقوق دانان

۲۲..... مبحث سوم: فضای سایبر

۲۲..... گفتار اول: پیشینه فضای سایبر

۲۲..... گفتار دوم: مفهوم فضای سایبر

۲۶..... مبحث چهارم: جرایم سایبری

۲۶..... گفتار اول: پیشینه جرایم سایبری

۲۷..... گفتار دوم: مفهوم جرایم سایبری

۳۰..... گفتار سوم: ویژگی‌های جرایم سایبری در مقایسه با جرایم محیط واقعی

۳۳..... فصل دوم: بررسی فقهی معاونت در جرایم سایبری

۳۵..... مبحث اول: حرمت اعانه بر اثم

۳۶..... گفتار اول: مستندات قاعده

۳۶..... بند اول: کتاب

- ۳۸.....بند دوم: سنت
- ۴۰.....بند سوم: عقل
- ۴۱.....بند چهارم: اجماع
- ۴۱.....گفتار دوم: مفاد قاعده
- ۴۱.....بند اول: تبیین مفردات قاعده
- ۴۳.....بند دوم: رابطه اثم و جرم
- ۴۴.....گفتار سوم: شرایط و عناصر لازم برای صدق قاعده
- ۴۴.....بند اول: حرام بودن عمل ارتكابی معان
- ۴۵.....بند دوم: عمل مثبت شخص معین
- ۴۵.....بند سوم: وجود عنصر معنوی
- ۵۰.....بند چهارم: تحقق نتیجه در خارج
- ۵۱.....بند پنجم: تعدد معین و معان
- ۵۲.....مبحث دوم: مقدمه حرام
- ۵۵.....گفتار اول: مقدمه حرام و عناوین ثانویه
- ۵۶.....مبحث سوم: حرمت اضرار به غیر
- ۵۷.....گفتار اول: مستندات قاعده
- ۵۷.....بند اول: کتاب
- ۵۹.....بند دوم: سنت
- ۶۲.....بند سوم: عقل و بنای عقلا
- ۶۳.....بند چهارم: اجماع
- ۶۳.....گفتار دوم: مفردات قاعده
- ۶۳.....بند اول: معنای «ضرر» و «ضرار»
- ۶۵.....بند دوم: نظریه مورد اختیار در معنای «ضرر» و «ضرار»
- ۶۷.....بند سوم: معنای «لا»
- ۶۸.....گفتار سوم: مفاد قاعده
- ۶۸.....بند اول: دیدگاه نخست- نفی حکم ضرری
- ۶۹.....بند دوم: دیدگاه دوم- نفی حکم به لسان نفی موضوع

- بند سوم: دیدگاه سوم- نفی ضرر غیر متدارک..... ۶۹
- بند چهارم: دیدگاه چهارم- نهی از ضرر..... ۷۰
- بند پنجم: دیدگاه پنجم- نهی حکومتی و سلطانی..... ۷۱
- بند ششم: دیدگاه ششم- نفی ضرر ناشی از رفتار افراد..... ۷۱
- بند هفتم: دیدگاه هفتم- نفی ضرر به حقوق فردی..... ۷۲
- بند هشتم: دیدگاه هشتم- نفی مشروعیت مطلق ضرر..... ۷۳
- بند نهم: دیدگاه نهم- نفی و نهی از ضرر..... ۷۳
- بند دهم: دیدگاه دهم- نظریه مورد اختیار در مفاد قاعده لاضرر..... ۷۴

فصل سوم: بررسی حقوقی معاونت در جرایم سایبری..... ۷۵

- مبحث اول: تبیین ماهیت معاونت در جرم..... ۷۷
- گفتار اول: بیان نظرات موجود..... ۷۷
- بند اول: استقلالی بودن معاونت..... ۷۷
- بند دوم: استعاره‌ای بودن معاونت..... ۷۸
- گفتار دوم: دیدگاه قانون‌گذار..... ۷۹
- گفتار سوم: آثار نظریات دوگانه..... ۸۰
- بند اول: مجازات معاون..... ۸۰
- بند دوم: عفو عمومی..... ۸۰
- بند سوم: نسخ قانون..... ۸۱
- بند چهارم: گذشت شاکی خصوصی..... ۸۱
- بند پنجم: صلاحیت رسیدگی..... ۸۲
- مبحث دوم: عناصر و شرایط تحقق معاونت در جرم..... ۸۳
- گفتار اول: عنصر قانونی معاونت در جرم..... ۸۳
- گفتار دوم: عنصر مادی معاونت در جرم..... ۸۳
- گفتار سوم: عنصر روانی معاونت در جرم..... ۸۶
- بند اول: عنصر روانی معاونت در جرم عمدی..... ۸۷
- بند دوم: عنصر روانی معاونت در جرم غیرعمدی..... ۸۹

- مبحث سوم: معاونت و مسئولیت کیفری ۹۱
- گفتار اول: مفهوم مسئولیت کیفری ۹۱
- گفتار دوم: اقسام مسئولیت کیفری ۹۲
- گفتار سوم: مسئولیت کیفری معاون ۹۳
- بند اول: مسئولیت کیفری معاونت اشخاص حقوقی ۹۴
- بند دوم: مسئولیت کیفری ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی و میزبانی ۹۵
- مبحث چهارم: معاونت در جرایم سایبری ۱۰۰
- گفتار اول: معاونت تابع جرم اصلی ۱۰۲
- بند اول: جرایم علیه محرمانگی داده‌ها و سامانه‌ها ۱۰۲
- بند دوم: جرایم علیه صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌ها ۱۰۸
- بند سوم: سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه ۱۱۵
- بند چهارم: هتک حیثیت و نشر اکاذیب ۱۱۸
- بند پنجم: بزه‌های پایه ۱۲۳
- بند ششم: جرایم مندرج در قانون تجارت الکترونیکی ۱۲۴
- گفتار دوم: معاونت مستقل از جرم اصلی ۱۳۴
- بند اول: جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی ۱۳۴
- بند دوم: مصادیق محتوای مجرمانه ۱۳۹

۱۴۲ نتیجه گیری

۱۴۷ فهرست منابع و مآخذ

- الف) منابع فارسی ۱۴۷
- ب) منابع عربی ۱۵۱
- ج) مقالات ۱۵۵
- د) پایان‌نامه‌ها ۱۵۶
- ه) قوانین ۱۵۷

مقدمه

گسترده‌گی فضای سایبر تمام ابعاد زندگی بشر را به خود معطوف نموده است، به نحوی که جدایی از این فضا برای برخی قابل تصور نیست. علی‌رغم مزایای غیر قابل انکار فضای سایبر، متأسفانه با گذشت هرچه بیشتر از عمر آن، بهره‌برداری سوء از این فضا زمینه‌ساز مخاطرات بالقوه و بالفعل بسیاری گردیده است. امروزه بحث فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین که تجلی روشن آن فضای تبادل اطلاعات (فضای سایبر) است، مسئله جدیدی را با عنوان پاسخگویی به سوءاستفاده‌هایی که از فضای تبادل اطلاعات به عمل می‌آید، پیش روی دانشمندان علوم جنایی قرار داده است. در میان این فناوری‌های جدید، اینترنت توانسته است به عنوان ابزاری قدرتمند در عرصه اطلاع‌رسانی مطرح شود، به طوری که گاهی از آن به عنوان انفجار اطلاعات هم نام برده می‌شود. توسعه این شبکه عظیم اطلاعاتی، فواید بسیاری برای بشر امروز داشته است. دسترسی سریع به اطلاعات، تجارت الکترونیکی و ارائه خدمات الکترونیکی بانک‌ها، برقراری ارتباط با هر گوشه از جهان در کمترین زمان از جمله محاسن دنیای مجازی است؛ اما متأسفانه باید گفت با تمام فوایدی که از این دنیای مجازی می‌شناسیم، این فناوری مدرن تهدیدها و خطراتی هم برای جامعه و بشر داشته است. بخش عمده‌ای از جرایم مربوط به حوزه اینترنت و فضای مجازی است که از این‌گونه جرایم به جرایم سایبری تعبیر می‌شود.

آنچه در این پژوهش قابل بررسی است، معاونت در فضای سایبر است؛ زیرا در این فضا با دو دسته از معاونین مواجه می‌شویم:

۱. کاربرانی که در اثر عدم تخصص یا بی‌مبالاتی اقدام به ورود اطلاعات نموده که سبب سوءاستفاده مجرمین شده، حتی اگر خود این کاربران قصد سوء نداشته باشند. مواردی از این قبیل سبب می‌شود معاونت در جرم، شمار کثیری از کاربران را فرا گیرد.

۲. کاربرانی که شریک در جرم نیستند؛ اما آگاهانه مقدمات جرم را در این فضا مهیا نموده و عمل مجرم را در رسیدن به جرم تسهیل می‌کنند.

به عبارت دیگر، گاهی افراد بدون اینکه در تحقق فعل مجرمانه دخیل باشند، در مقدمات آن ایفای نقش می‌کنند؛ مانند تسهیل و ارائه طریق هک کردن، تحریک، ترغیب، تهدید بر هتک حریم خصوصی و ...؛ لذا در این پژوهش سعی بر آن است که علاوه بر بررسی فقهی و معرفی مصادیق جرایم سایبری، معاونت در آن از لحاظ حقوقی نیز بررسی شود.

نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که معاونت در جرایم سایبری از مصادیق اعانه بر اثم است؛ لذا حرمت آن با استناد به ادله قرآنی، روایی و حکم مستقل عقل بر قبح کمک بر گناه اثبات می‌شود. همچنین مقدمه حرام و قاعده لاضرر به عنوان سایر مبانی فقهی مورد بررسی قرار گرفته است. مصادیق رفتار معاون در فضای سایبر اعم از ترغیب، تحریک، تطمیع، ارائه طریق و تسهیل ارتکاب جرم و ... در صورت اجتماع عناصر قانونی، مادی و معنوی واجد مسئولیت کیفری است. البته معاونت در جرایم سایبری گاهی مستقل از فعل اصلی است؛ مانند پورنوگرافی که مقنن ضمن اهمیت به حفظ عفت عمومی و صیانت از حریم جامعه طی دو ماده، معاونت در پورنوگرافی را جرمی مستقل برشمرده است و گاهی تابع فعل اصلی است؛ مانند جرایم علیه محرمانگی، صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی و ... که طبق شرایط مندرج در ماده ۱۲۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ قابل مجازات است.

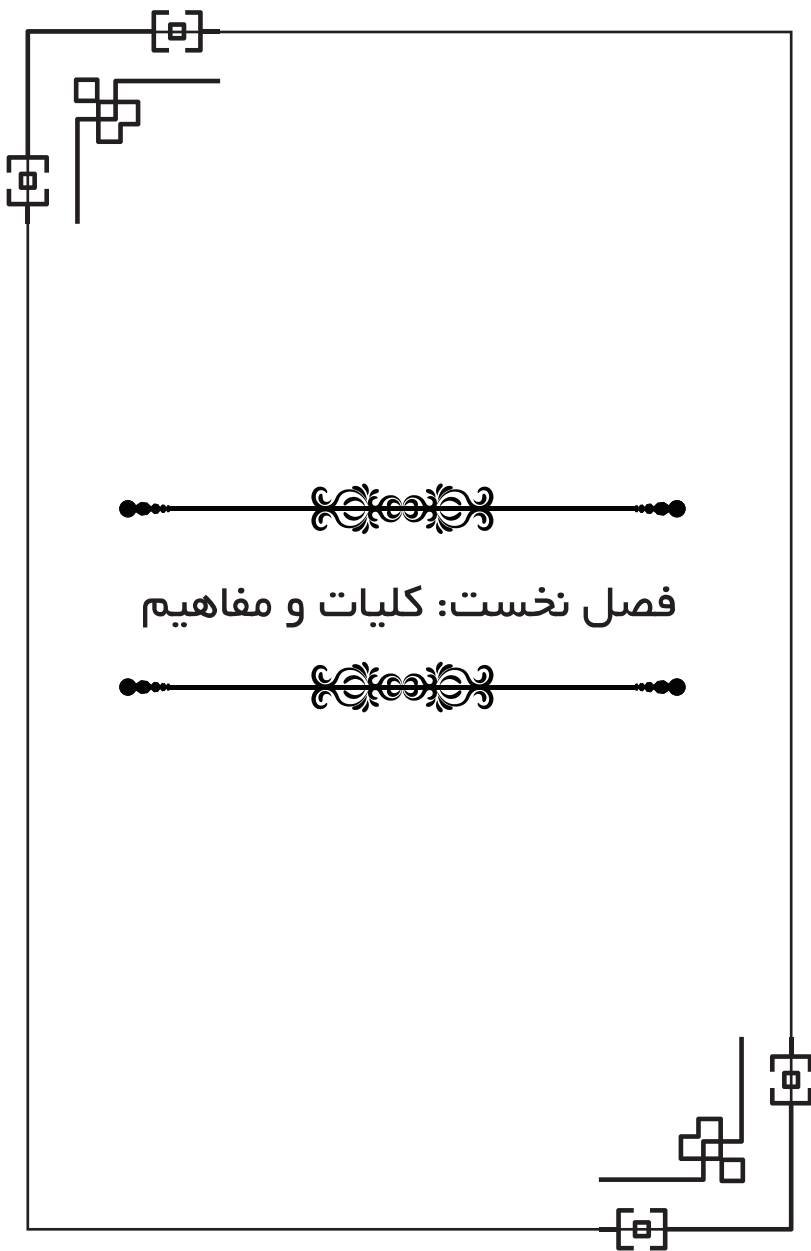
این کتاب در سه فصل تنظیم شده است:

فصل اول که مربوط به کلیات است؛ حاوی مباحثی از قبیل مفاهیم معاونت، فضای سایبر، جرایم سایبری و ویژگی‌های آن می‌باشد.

در فصل دوم به ذکر قاعده حرمت اعانت بر اثم و عدوان پرداخته؛ ابتدا تاریخچه مختصری از این قاعده را بیان نموده و ضمن بیان شرایط تحقق معاونت در جرم، مستندات این قاعده نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد و با استناد به آیات، روایات و حکم عقل، حکم به حرمت آن روشن می‌شود. همچنین مقدمه حرام و قاعده لاضرر به عنوان مبانی فقهی حرمت معاونت در جرایم سایبری مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

در فصل سوم به مباحث حقوقی معاونت در جرایم سایبری از قبیل تبیین ماهیت معاونت در جرم، مسئولیت کیفری معاون جرم، مستقل یا استعاره‌ای بودن مبنای مجرمیت معاون در فضای سایبر پرداخته و در پایان، معاونت در جرایم مندرج در قانون تجارت الکترونیکی از قبیل جعل و کلاهبرداری، نقض حقوق انحصاری و ... مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

در پایان، نویسندگان امیدوارند؛ یافته‌های پژوهش حاضر بتواند به عنوان زیربنایی برای انجام مطالعات گسترده‌تر از طرف دیگر محققین مورد استفاده قرار گرفته و بدین ترتیب گام‌های مؤثری در راستای افزایش سطح کیفی آثار پژوهشی برداشته شود.

در ابتدای هر پژوهش، بیان و توضیح مفاهیم و عناوین برای درک بهتر مطلب به خواننده، امری لازم و ضروری است؛ لذا در آغاز به تعریف عناوین اصلی این تحقیق می‌پردازیم.

مبحث اول: معاونت^۱

گفتار اول: معنای لغوی

اهل لغت، «معاونت» را به «مظاهره» (پشتیبانی کردن، یاری رساندن و کمک نمودن) معنا کرده‌اند.^۲ بنابراین، «معاون» به معنای «ظهیر» (پشتیبان)، یاری‌گر و کمک‌رسان است و «معاونت در جرم» به معنای پشتیبانی، کمک و یاری رساندن به کسی در انجام عملی مجرمانه است. این معنا شامل هرگونه مساعدت با مجرم یا مجرمان می‌شود؛ اگرچه در قالب مشارکت بوده باشد، معاونت در جرم در اصطلاح فقها و حقوق‌دانان اخص از معنای لغوی آن است که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گفتار دوم: معنای اصطلاحی

درباره معنای اصطلاحی معاونت در جرم باید به دیدگاه فقها و حقوق‌دانان اشاره کرد:

1. Assistance; Abetting

۲. «لَعُونُ الظَّهِيْرَ عَلَى الْأَثْمِ وَ الْجَمْعُ أَغْوَانُ» (ر.ک: طریحی، مجمع البحرین، ج ۶، ص ۲۸۵؛ فیومی المقری، المصباح المنیر، مادة «عون»).

بند اول: معاونت از دیدگاه فقها

اگرچه هریک از فقهای که مسائل مکاسب محرمه را مورد گفت‌وگو قرار داده‌اند، به مناسبتی از مقوله اعانت بر اثم نیز سخن به میان آورده‌اند، برخی به دلیل وضوح مسئله تعریفی از آن ارائه نداده‌اند؛ اما تعدادی از آنان به تعریف آن نیز پرداخته‌اند که ما به گوشه‌ای از بیانات ایشان اشاره می‌کنیم:

مرحوم محقق اردبیلی در این باره می‌فرماید: «مراد از اعانه بر اثم در آیه کریمه^۱ کمک کردن بر انجام معاصی است، با قصد یاری رساندن یا به گونه‌ای که صدق کند، این عمل کمک به فلان معصیت است؛ مثل اینکه ظالمی، چوبی را از کسی طلب کند تا مظلومی را بزند و آن شخص چوب را در اختیارش قرار دهد یا اینکه قلمی را برای دستور ظالمانه‌ای طلب کند و کسی آن را در اختیارش قرار دهد و امثال این موارد که عرفاً صدق معاونت کند»^۲.

استاد اعظم، شیخ انصاری، در تعریف اعانت می‌فرماید: «اعانه عبارت است از انجام دادن برخی مقدمات فعل غیر به قصد حاصل شدن حرام، نه مطلق انجام دادن آن مقدمات»^۳.

مرحوم محقق نائینی می‌فرماید: «اعانت عبارت است از انجام کاری که از علل به وجود آورنده حادثه مجرمانه به حساب می‌آید»^۴.
دیگر فقها نیز تعبیر مشابهی دارند.^۵

پس از نقل تعاریف فوق، اعانه بر اثم را بنا بر نظر فقها می‌توان چنین تعریف نمود: «معاونت آن است که فردی بدون انجام عملیات اجرایی جرمی به گونه‌ی مباشرت، فاعل آن جرم و یا شریکش را در انجام آن به هر نحو ممکن مساعدت نماید و این مساعدت می‌تواند در قالب کمک فکری، روانی، تهیه‌ی برخی اسباب

۱. منظور، آیه ۲ سوره مائده «... وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» است.

۲. اردبیلی، زبده البیان فی احکام القرآن، ص ۲۹۷.

۳. انصاری، کتاب مکاسب، ج ۱، ص ۱۲۲.

۴. نائینی، منیه الطالب فی شرح مکاسب، ج ۱، ص ۳۷.

۵. ر.ک: موسوی بجنوردی، القواعد الفقهیه، ج ۱، ص ۳۰۹؛ تبریزی، ارشاد الطالب، ج ۱، ص ۹۲.

و وسایل جرم باشد و یا در لباس رفع موانع و تسهیل طرق انجام آن صورت پذیرد»^۱.

بند دوم: معاونت از دیدگاه حقوق دانان

اگرچه برخی حقوق دانان تعریف دقیق معاونت در جرم را کار دشوار بلکه غیر قابل دسترس دانسته‌اند،^۲ لکن در راستای تحدید موضوع و تشخیص آن معیارهایی را بیان داشته‌اند که به مواردی از آن اشاره می‌شود:

دو تن از حقوق دانان برجسته فرانسه به نام‌های مرل و ویتو در این باره گفته‌اند: «معاون را می‌توان فردی دانست که بی‌آنکه شخصاً عناصر تشکیل‌دهنده جرمی را که به مباشر آن نسبت می‌دهند، انجام داده باشد، با رفتارهای مادی خود مانند تهیه وسایل و تحریک، کمک و همکاری با مباشر جرم کرده باشد»^۳. عبدالقادر عوده، حقوق دان معروف عرب نیز در این باره می‌نویسد: «شخصی را که در اجرای عنصر مادی جرم مباشرت ندارد، معاون نامیده‌اند»^۴.

مؤلف کتاب ترمینولوژی حقوق، معاونت در جرم را «یاری مباشر از سوی غیر مباشر به تحریک او یا تهیه مقدمات کار مجرم و یا دخالت در لواحق جرم؛ مانند اخفای اشیای مسروقه و ...» دانسته است.^۵

سایر حقوق دانانی هم که در این زمینه مطلبی نوشته‌اند به نوعی به تعریف موضوع مورد نظر پرداخته‌اند^۶ که تقریباً همگان با عبارات گوناگون درصدد بیان یک معنا بوده‌اند و آن اینکه معاون جرم کسی است که بدون مداخله‌ای مستقیم در انجام جرم، قسمتی از مقدمات انجام بزه را از قبیل تحریک، تسهیل و ... که در

۱. عباسی لاهرودی، معاونت در جرایم سایبری از منظر فقه و حقوق ایران، ص ۴.

۲. نوربها، زمینه حقوق جزای عمومی، ص ۲۲۸.

۳. همانجا.

۴. عوده، التشریح الجنائی الاسلامی، ج ۱، ص ۳۶۹.

۵. جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۵، ص ۳۴۲۶.

۶. ر.ک: اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ج ۲، ص ۵۳؛ صادقی، جرایم علیه اشخاص، ص ۲۵۳؛ گلدوزیان، حقوق جزای اختصاصی، ص ۱۸۵؛ مرادی، شرکت و معاونت در جرم، ص ۱۲۰؛ صانعی، حقوق جزای عمومی، ج ۲، ص ۸۳؛ میرمحمد صادقی، جرایم علیه اشخاص، ص ۴۲۹.

قانون به تبع جرم اصلی جرم شناخته شده است؛ عهده‌دار شده باشد. چنانچه یکی از حقوق‌دانان فرانسوی [soyer] معاون جرم را هنرپیشه‌ای فرض کرده است که در پشت صحنه نمایش قرار دارد، کمتر قابل رؤیت و گاهی مخفی است.^۱

قانون‌گذار گویا نیازی به تعریف معاونت در جرم ندیده و در ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲^۲ صرفاً به بیان مصادیق آن اکتفا نموده است؛ لکن برخی شعب دیوان عالی کشور مقصود از معاونت را چنین تبیین نموده‌اند:

«منظور از معاون جرم، اشخاصی هستند که اقدامی در اصل عمل یا شروع آن نکرده باشند؛ بنابراین، اگر چند نفر تباری در ارتکاب جرمی کنند و آن جرم را شخصاً انجام دهند یا شروع به اجرای آن نمایند، مجرم اصلی هستند نه معاون».^۳

گفتار سوم: مقایسه معاونت در جرم با اصطلاحات مشابه

از مباحثی که در این بخش لازم به نظر می‌رسد، بحث شناخت وجوه افتراق میان معاون و شریک از طرفی، و معاون و سبب از طرف دیگر است که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد:

بند اول: معاونت و شرکت

اگرچه به گفته برخی محققان: «در پاره‌ای از موارد تشخیص اینکه همکار گناهکار، شریک جرم است یا معاون، دشوار به نظر می‌رسد خصوصاً در مواردی که این همکاری از لحاظ زمان، مقارن با زمان ارتکاب جرم باشد»؛^۴ اما در عین

۱. اخوت، «شرح و تفسیر موادی از قانون مجازات اسلامی»، ص ۵۳.

۲. ماده مزبور به شرح ذیل است:

«اشخاص زیر معاون جرم محسوب می‌شوند:

الف) هرکس، دیگری را ترغیب، تهدید، تطمیع، یا تحریک به ارتکاب جرم کند یا با دسیسه یا فریب یا سوءاستفاده از قدرت، موجب وقوع جرم گردد؛

ب) هرکس وسایل ارتکاب جرم را بسازد یا تهیه کند یا طریق ارتکاب جرم را به مرتکب ارائه دهد؛

پ) هرکس وقوع جرم را تسهیل کند».

۳. رأی شماره ۲۴۱۸-۱۳۱۷/۱۰/۲۸ از شعبه دوم نقل از: شکر و سیروس، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی، ص ۹۸.

۴. گرگی، مقالات حقوقی، ج ۱، ص ۳۳۵؛ فیض، مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی اسلام، ص ۳۳۴.

حال، راه‌هایی برای بازشناسی این دو از یکدیگر ارائه شده است که برخی از آن‌ها به ماهیت عمل «معاون» و «شریک» مربوط است و پاره‌ای نیز به آثار و پیامدها.

الف) تمایز در عمل

تمایز در عمل متفاوت معاون و شریک در ارتکاب جرم و به وجود آوردن پدیده مجرمانه آن است که اگرچه معاون در ایجاد حادثه تأثیرگذار است، دخالتی در عملیات اجرایی آن ندارد بلکه از طرق احصاء شده در قانون، از قبیل تحریک، ترغیب و ... نقش خود را ایفا می‌کند، بر خلاف شریک که عملیات اجرایی بزه را مانند مباشر بر عهده دارد.^۱

ب) تمایز در آثار و پیامدها

در این زمینه نیز وجه تمایزی میان معاون و شریک وجود دارد که برخی از آن‌ها مورد اشاره قرار می‌گیرد:

۱. مجازات‌ها؛

با توجه به کمتر بودن مجازات معاون از مباشر و در حکم مباشر بودن شریک، می‌توان چنین نتیجه گرفت که کیفر معاون جرم از شریک جرم کمتر است؛ لذا اگر معاون در جرایم تعزیری اقدام به مساعدت نموده باشد، نسبت به مباشر و شریک تعزیر کمتری را تحمل خواهد کرد و اگر در جرایم مستوجب حدود و قصاص، معاونت کرده باشد، کیفر او بیش از تعزیر نخواهد بود، بر خلاف شریک که نسبت به نقشی که ایفا کرده است، به عنوان مباشر جرم، مجازات خواهد شد.^۲

۱. از نگاه قانون‌گذار به این دو مقوله نیز، همین تمایز را می‌توان فهمید؛ زیرا قانون‌گذار در ماده ۱۲۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در تعریف شرکت در جرم مقرر می‌دارد: «هرکس با شخص یا اشخاص دیگر در عملیات اجرایی جرمی مشارکت کند و جرم، مستند به رفتار همه آن‌ها باشد خواه رفتار هر یک به تنهایی برای وقوع جرم کافی باشد خواه نباشد و خواه اثر کار آنان مساوی باشد خواه متفاوت، شریک در جرم محسوب و مجازات او مجازات فاعل مستقل آن جرم است. درباره جرایم غیرعمدی نیز چنانچه جرم، مستند به تقصیر دو یا چند نفر باشد مقصران، شریک در جرم محسوب می‌شوند و مجازات هر یک از آنان، مجازات فاعل مستقل آن جرم است.»

۲. محمدی همدانی، تبیین فقهی معاونت در جرم و مقایسه آن با قوانین موضوعه، صص ۹-۸.

۲. محرومیت از ارث؛

از دیگر وجوه تمایز میان معاونت و شرکت این است که اگر چند نفر در قتل مورث خود دخیل باشند؛ یکی نقش معاون و دیگری نقش شریک را ایفا کند، شریک از ارث محروم خواهد شد،^۱ چرا که شریک قاتل محسوب می‌شود، چنان‌که از حیث مجازات، شریک محکوم به قصاص خواهد بود. در حالی که معاون نه از ارث محروم خواهد بود نه به قصاص محکوم خواهد شد، چون قتل مستند به او نیست؛ اگرچه او نیز مجازات خاص خود (تعزیر) را تحمل خواهد کرد.^۲ فقهای بزرگوار اسلام نیز به محکومیت شریک به احکام مباشر، تصریح کرده‌اند.^۳

ج) ماهیت مجرمانه‌ی شرکت و معاونت

سومین وجه تمایز این است که طبق سیستم استعاره‌ای،^۴ عمل معاون جرم، بزه مستقلی نیست بلکه انصاف معاون به عنوان مجرمیت تابع عنوان مجرمیت مباشر و شرکا است؛ بنابراین اگر فعل مباشر جرم بوده، معاون نیز مجرم شناخته شده و مجازات خواهد شد، در غیر این صورت مجازات نخواهد شد، برخلاف شریک که تبعیت مذکور درباره‌ی عمل او جایی ندارد.^۵

۱. ماده ۸۸۰ قانون مدنی: «قتل از موانع ارث است؛ بنابراین، کسی که مورث خود را عمداً بکشد، از ارث او ممنوع می‌شود؛ اعم از اینکه بالمباشره باشد یا بالتسبیب، و منفرداً باشد یا با شرکت دیگری».

۲. در همین زمینه سؤالی از آیت‌الله گلپایگانی مطرح شده است به این عنوان که «شخصی با زنی ازدواج کرده و بعد از مدتی زن مذکوره به تحریک مادرش سبب قتل شوهر خود را فراهم نموده؛ یعنی با حيله و تزوير شوهر خود را به مکانی که قاتل در آنجا بوده است، برده؛ ولی خود زن در قتل شوهر شرکت نکرده. آیا این زن از شوهر مقتول خود ارث می‌برد یا خیر؟» که ایشان در جواب فرموده‌اند: «در فرض سؤال که مباشر اقوی از سبب است، زن از شوهر ارث و مهریه می‌برد، هر چند تقصیر کرده و گناهکار و به عقاب اخروی گرفتار است» (ر.ک: موسوی گلپایگانی، مجمع المسائل، ج ۳، ص ۱۷۹، مسئله ۲۵).

۳. محقق حلی در این زمینه می‌فرماید: «اگر چند نفر به طور عمد مرتکب جنایت شده باشند، در صورت مطالبه اولیای دم، همگی محکوم به قصاص می‌شوند. به عبارت دیگر، ولی دم مخیر است بین قصاص همه آنان بعد از رد زائد از دیه مقتول و یا کشتن یکی از آنها» (ر.ک: حلی، شرائع الاسلام، ج ۴، ص ۲۰۷). مرحوم علامه حلی نیز در این خصوص می‌فرماید: «... و المشارک فی القتل کالقاتل» (ر.ک: حلی، قواعد الاحکام، ج ۲، ص ۱۶۳).

۴. ر.ک: همین نوشته، فصل سوم.

۵. محمدی همدانی، همان، صص ۱۰-۱۱.

در عین حال، طبق قوانین جزایی برخی کشورها تفاوتی میان معاون و شریک دیده نمی‌شود؛ به عنوان مثال، قانون جزایی مصر در ماده ۳۴ خود، عمل شخص محرک را شرکت در جرم تلقی نموده است، در حالی که محرک دخالتی در عملیات مادی جرم ندارد.^۱

بند دوم: تسبیب و معاونت

از دیگر واژه‌هایی که باید تفاوتش با «معاونت» معلوم شود، واژه «تسبیب» است. واژه تسبیب که بیشتر در نوشته‌های فقهی نمایان است ظاهراً شبیه معاونت می‌باشد؛ زیرا سبب نیز مانند معاون، نقشی در انجام عملیات اجرایی جرم ندارد بلکه با واسطه در وقوع آن ایفای نقش می‌کند؛ اما به‌رغم این شباهت، مطالعه و دقت در مقررات تسبیب و معاونت گویای تفاوت‌های ماهوی میان آن‌هاست؛ زیرا اولاً، از شرایط اساسی معاونت، وحدت قصد میان مباشر و معاون است که در تسبیب لزوماً چنین شرطی مطرح نیست؛ ثانیاً، معاونت معمولاً ماهیت مجرمانه خود را از جرم اصلی، عاریه می‌گیرد اما سبب، ماهیتی مستقل دارد؛ ثالثاً، در برخی موارد نقش سبب از مباشر برجسته‌تر بوده و مباشر به عنوان ابزار اجرایی اراده مجرمانه او به حساب می‌آید؛ لذا مباحث ضعف و قوت سبب نسبت به مباشر در مباحث فقهی و حقوقی مطرح می‌شود؛ لکن درباره معاون چنین نیست بلکه همواره مباشر نقش اصلی و معاون نقش فرعی و تبعی را ایفا می‌کند؛ رابعاً، معاون در جرم مستوجب حد یا قصاص محکوم به حد یا قصاص نمی‌شود بلکه این مجازات‌ها متوجه مباشر می‌شود برخلاف سبب که در صورت اقوی بودن او از مباشر، به کیفر اصلی محکوم خواهد شد.^۲

۱. عبدالملک، الموسوعه الجنائیه، ج ۱، ص ۶۹۵.

۲. البته اگر در برخی موارد، نقش معاون هم به حدی برسد که مباشر مانند ابزاری تلقی شود آنگاه جایگاه معاون و مباشر عوض خواهد شد؛ چرا که معاونت به سببیت تغییر وضعیت خواهد داد؛ زیرا در سبب از دیدگاه عرف، استناد فعل به سبب خواهد بود نه مباشر (ر.ک: محمدی همدانی، همان، ص ۱۱).

مبحث دوم: جرم^۱

گفتار اول: معنای لغوی

جرم در لغت به معنای گناه، بزه و خطا بوده و از جرم به ذنب، اثم، سیئه، عصیان و معصیت نیز تعبیر می‌شود^۲ و جمع آن اجرام و جروم است.^۳ بنابراین جرم در معنای لغوی دارای محدوده وسیعی است که هم شامل بزه می‌شود، هم گناه و استعمال آن در زبان فارسی به عنوان فعل یا ترک فعل قابل کیفر عاری از اشکال نیست. در واقع، بزه معادل کلمه جریمه است و جریمه اخص از جرم، عمل یا ترک عملی است که قانون آن را با عقوبت و تنبیه بدنی تعقیب کند.^۴ جمع کلمه جریمه، جرایم است و جرم هیچ‌گاه در معنای انحصاری فعل یا ترک فعل قابل عقوبت دنیوی نیامده است.

گفتار دوم: معنای اصطلاحی

درباره‌ی معنای اصطلاحی جرم باید به دیدگاه فقها و حقوق‌دانان اشاره کرد:

بند اول: جرم از دیدگاه فقها

جرم در اصطلاح فقهی عبارت است از هر نوع عملی که در شرع ممنوع و دارای کیفر دنیوی، همچون حد، تعزیر، قصاص، دیه و کفاره و یا اخروی باشد؛ خواه در ارتباط با خود مجرم باشد؛ مانند ترک نماز و روزه و نوشیدن شراب و یا در ارتباط با دیگری همچون ضرب و جرح و کشتن کسی. بنابراین، جرم در اصطلاح فقهی مرادف معصیت است. در همایش حقوق کیفری اسلامی (۱۳۵۵.ه.ش)، جرم را «مخالفت با اوامر و نواهی کتاب و سنت یا ارتکاب عملی که به تباهی فرد یا جامعه بیانجامد» تعریف کرده‌اند.^۵

1. Crime

۲. دهخدا، لغت‌نامه، ج ۵، ص ۷۶۵۷.

۳. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۶۸۶.

۴. جز، فرهنگ لاروس، ج ۱، ص ۷۳۹.

۵. گرجی، همان، ص ۵۸.